

Київський національний торговельно-економічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ТА МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано сучасний стан, проблеми та особливості формування ідеології глобальних соціально-економічних змін в Україні. Визначено парадигмальний рівень таких змін. Окреслено детермінантність концепту побудови ринкового капіталістичного суспільства як кінцевої цілі реформ. Визначено як основну проблему відсутності системного і повноцінного наукового забезпечення реформ у минулому та на даний час, що обумовлює значно нижчий від очікуваного у суспільстві рівень ефективності реформ. Обґрунтовано необхідність пошуку чітких критеріїв ідеального стану та побудови відповідної моделі розвитку, які б мали необхідну легітимність у суспільстві. Висловлено гіпотезу про неможливість реалізації в Україні жодної з відомих

моделей зростання. Наголошено на важливості вибору вірної методології та ідеології реформ.

Ключові слова: зміни, ідеологія, соціально-економічний розвиток, модель зростання, ринкові реформи.

Постановка проблеми

Історична трансформація українського соціуму на шляху від адміністративного регульованої економічної системи «пізнього» соціалізму зразка колишнього СРСР до ринкової моделі розпочалася із середини 80-х рр. XX ст.; даний процес продовжується і досі в силу того, що здобутки реформування часто мали і продовжують мати негативний зміст. Слід особливо підкреслити, що ідея побудови ринкової економіки капіталістичного типу мала свого часу практично повну суспільну підтримку, у першу чергу, серед економічно та політично активної частини населення. Більше того, малоімовірно, що наразі у соціумі може відбутися відторгнення даної ідеї навіть не зважаючи на достатньо критичне оцінювання серед більшості наслідків змін. Таким чином, можна стверджувати, що процес імплементації до процесу побудови ринково-капіталістичної моделі зростання є невідворотнім, а питання полягає лише у доведенні його ефективності. Саме останній аспект змушує повернутися до питання методології і методики наукового обґрунтування реформ. Гіпотеза наших досліджень полягає у констатації того факту, що при ініціації ринкових реформ та їхньому корегуванні впродовж 30 останніх років теоретичного базису процесу фактично не існувало, і саме у цьому причина наявних невдач. Дослідження зазначених питань, як вважаємо, становить безпосередній науковий і практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми ринкових реформ в Україні вже тривалий період належать до найбільш затребуваних питань різноманітних наукових пошуків, чому присвячена величезна кількість популярних публікацій, наукових статей, монографій, дисертацій. В економічних аспектах, здебільшого, такі роботи уособлюються з такими вченими, як І. Лукінов, В. Геєць, П. Саблук, П. Гайдуцький, В. Юрчишин, Н. Чухно, А. Гальчинський, С. Мочерний та ін. [1–5 та ін.]. Аналізування ретроспективи наукових пошуків та особливостей формування теорії ринку становить окреме питання поза межами даної статті. Натомість слід підкреслити, що в Україні економічна наука не мала до початку реформ достатньо ґрунтовної теоретичної бази ринкового змісту і, по суті, виявилася певною мірою штучно імплантованою у політичні процеси, які, у свою чергу, формувалися на гребні реальних дисфункцій існуючої на той час економічної системи. Іншими словами, тодішні наукові школи не мали завершених концептуальних підходів, які б надали чітку картину того, як

переходити до ринку. При цьому, в Україні не було науковців, які б до початку реформ уособлювали ринкові школи, тоді як формування наукових ідей відбувалося на базі видозміни марксистської політекономії; достатньо важко стверджувати про формування таких наукових шкіл саме ринкового орієнтування і у подальшому. Звідси – часто хаотичність, безсистемність, непередбачуваність дій влади та ефективності змін тощо, невиправдано значний, на нашу думку, акцент на ролі держави, регуляції загалом, інституційних відмінностей українського соціуму. Зазначене повною мірою характеризує і сучасний стан питання з урахуванням, знову ж таки, суспільно-політичних факторів ініціації впродовж декількох останніх років намагань країни інтегруватися до ЄС. Таким чином, питання наукового обґрунтування практично всіх складових процесу ринкового реформування в Україні залишається актуальним в усіх відношеннях.

Мета, завдання і методика досліджень

Метою дослідження було окреслення та опис основних логічних передумов і складових процесу ідентифікації моделей соціально-економічного розвитку України. Завдання дослідження: визначити суспільно прийнятні критерії розвитку; здійснити типізацію відомих і можливих моделей розвитку/зростання; визначити альтернативи розвитку та найбільш прийнятні модель та сценарій зазначеного. Методика досліджень будувалася на використанні загальнонаукових методів з акцентуванням доцільності монографічного підходу. Також було використано підхід до тлумачення гносеології концепту та практики ринкових реформ в Україні з позицій теорії катастроф [6].

Результати досліджень

Категорія «соціально-економічний розвиток» використана як аналог терміну «моделі зростання», де останній отримав достатнє поширення в економічній літературі. В обох випадках мова йде про наявну у певному соціумі ідеологію, що окреслює бачення і бажання подальших змін, як правило, у довготривалому періоді. Априорі такі зміни тлумачаться як позитивні, при чому охоплюють як позитивну зміну суто економічних показників, так і соціальних, що пов'язані із такими безпосередньо чи опосередковано. У кожному суспільстві, країні існують такі ідеології, що нав'язуються чи з боку еліти (наприклад, в адміністративно регульованих економічних системах, диктатурах тощо), чи такі, що сформовані на рівні суспільного усвідомлення існуючих проблем та можливості їхнього вирішення за рахунок знову ж таки очікуваних позитивних змін.

Безумовно, що цікавість представляють ідеології останнього типу, тому що такі, очевидно, відбивають зміст об'єктивних трансформацій у суспільствах. При цьому, наявність поширеної (домінуючої) ідеології може бути фіксована навіть не серед більшості, проте у найбільш економічно та політично активній частині

соціуму, окремих його груп економічних агентів – здебільшого, на фоні пасивності інших груп: цього достатньо, щоб забезпечити загальний вектор суспільного імпульсу до змін. Зрозуміло, що такі зміни набувають суспільного оцінювання, з точки зору співвідношення досягнутого позитиву та супутніх дисфункцій, а також витрат та втрат агентів впродовж періоду реформації; у сукупності це формує суспільну думку про результативність і ефективність реформ. Звідси кожний соціум, країна у той чи інший період проходять етап вибору такої ідеології (і супутньої політики її втілення) та її легітимізацію у суспільстві, і мабуть завжди цей вибір є болісним і критичним для нації.

Бажання досягти, умовно кажучи, всього самого найкращого одночасно у процесі реформ в принципі неможливо. Звідси влада, яка адекватно розуміє зміст подій, повинна: по-перше, обрати якусь модель розвитку, маючи належні аргументи про те, що саме цей варіант є найбільш вигідним; по-друге, довести цю позицію до суспільства, тобто отримати його схвалення; по-третє, здійснити реформу у повній відповідності до обраної ідеології та моделі розвитку, не змінюючи жоден із параметрів, тому що це принципово унеможливило реформу як таку. Завданням економічної науки є, насамперед, представити владі такі альтернативи з відповідними коментарями і аргументами.

При цьому, подібні процеси об'єктивно здійснюються за катастрофічним сценарієм, який містить різкі багатоаспектні зміни у певний критичний період (т. з. «точку біфуркації» [6]). Важливим є констатація тієї закономірності, що ідеологія змін формується на основі т. з. «атракторів» [6], (тобто очікуваних векторів змін). У суспільстві найчастіше таких атракторів декілька, при чому кожен атрактор відповідає запитам якоїсь групи агентів, що означає часто альтернативність, конфліктність змісту таких очікувань (1).

$$IZ(tb) \rightarrow R \quad \left. \begin{array}{l} At_1 \\ At_2 \\ \vdots \\ At_n \end{array} \right\} \quad (1)$$

де $IZ(tb)$ – ідеологія змін у певний період (точці біфуркації);

R – сутність та зміст здійснюваних реформ;

$At_1 \dots At_2 \dots At_n$ – атрактори змін.

Слід наголосити на тому, що теорія катастроф пояснює [6] достатньо поширений досвід змін, які полягають у наступному: реальні зміни визначаються зовсім не домінуючим і найбільш очікуваним атрактором, а є функціональним наслідком складної комбінації впливу множини факторів, де атрактор, що став переважаючим в реаліях процесу змін, часто не відповідає очікуваному

більшістю. Звідси мистецтвом управління змінами слід визнати здатність довести систему, що зазначає змін, до очікуваного стану, що відповідає домінуючому аттрактору. При цьому, підтвердження ефективності змін системи свідчить про те, наскільки соціум помилився у виборі аттрактору.

Все вищезазначене описує період другої половини 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. в Україні (колишньому СРСР), коли у суспільстві переважала точка зору про системну неефективність планової економіки, тоді як перспективи пов'язувалися лише з побудовою ринкового капіталістичного устрою; це можна визначити як домінуючий тоді аттрактор. Наголошуємо на тому, що цей аттрактор включав у себе не просто пріоритети ринку, а саме ринкової економіки капіталістичного типу, тобто такої, що відповідає принципам класичної політичної економії А. Сміта та неокласичних/неоліберальних теорій ХХ-ХХІ ст.

Натомість у соціумі були поширені і інші точки зору – наприклад, про доцільність адміністративного регулювання будь-яких суспільних процесів, у т. ч. економічних змін (т. з. «альтернативний аттрактор»), а також інші (соціалістичні, комуністичні, націоналістичні та інші. вектори очікуваних змін). В силу цілої низки причин об'єктивного та суб'єктивного змісту в країні було обрана концепція побудови ринкового соціально орієнтованого суспільства за зразком економічно розвинутих країн світу, тобто ідеальним було визнано стан саме цих країн. Така ціль реформ, як вже зазначалося, навряд чи може вважатися досягнутою в Україні з огляду на серйозні різнопланові проблеми, що стали наслідком змін. Умовно кажучи, «переміг» гібридний варіант аттрактору, який, з одного боку, все ж тяжіє до загальної цілі побудови капіталістично-ринкової економіки і дотримання в цілому цивілізованих демократичних принципів, а, з іншого, включає традиційну «ліву» домінанту, яка передбачає здійснення широкого і значного соціального захисту, державного контролю за ринком і підприємництвом тощо. Стверджуємо, що поєднання цих по суті альтернативних парадигм в інституційно несформованому суспільстві, на початковому етапі реформ стало головною передумовою низької ефективності змін та породило низку наявних сьогодні проблем. Адже як можна одночасно поєднати мало розвинутий ринок, низько продуктивну економічну систему із значними соціальними витратами – жодна теорія відповіді надати не здатна. Досвід економічно розвинутих країн свідчить про те, що соціальне орієнтування можливе після формування потужної економічної системи. При цьому головною проблемою українського соціуму в результаті змін стало зовсім не низькі показники рівня якості життя, а формування масової свідомості про те, що держава повинна відповідати за добробут більшості.

Констатація у вищевикладеному варіанті вихідних умов напередодні здійснення ринкових реформ в Україні представляється необхідною для розуміння загального сценарію трансформаційних змін та проблем сучасного стану національної економіки та соціуму. При цьому, концептуально важливим є

вірне розуміння дійсних цілей, методологій і ідеологій, що формуються на основі таких методологій, а також інструментів їхнього досягнення у процесі реформ.

Так, вважаємо, що методологічно невірним є визначення як цілі реформ досягнення якихось показників: наприклад економічних (ВВП, зайнятості, інфляції, доходності тощо) чи соціальних (рівня життя, добробуту тощо). Теоретично позитивна динаміка параметрів чи показників економічної системи є результируючим позитивним (чи негативним – у випадку погіршення таких) наслідком більш значимих функціональних факторів. Яскравим прикладом боротьби подібних економічних методологій стала Україна після 1991 р., коли ставка на інфляцію як засіб збереження економіко-виробничих основ потенціалу країни у першій половині 90-х рр. змінилася на політику збереження стабільності грошової системи будь-якою ціною у подальшому. В обох випадках країна стикнулася із серйозними труднощами, наслідки яких, очевидно, зберігаються і досі.

Те ж саме стосується і вибору якихось формаційних аспектів: і капіталістична, і ринкова чи інші. моделі розвитку не можуть розглядатися як цілі реформ. Так, детальне вивчення історії економічних вчень засвідчило існування щонайменше до 10 моделей макроекономічного розвитку, які, у свою чергу, мають відгалуження у вигляді певних гібридних варіантів (кейнсіанська, некейнсіанська, неоліберальна, монетарна тощо), [7 та ін.]. Детальне аналізування цих моделей у загалом аналогічному контексті дискусії зроблено автором у роботі [8]. Акцент у даному випадку зроблено на тому, що такі моделі зростання орієнтовані на тактичні показники. Так, теорія кейнсіанства, як відомо [9], була спрямована на пошук шляхів забезпечення зайнятості, некейнсіанства – темпів зростання ВВП, монетарна – стабільності та укріплення грошової системи, неоліберальна – захист конкурентного середовища, інституційна – формування необхідних (згідно з домінуючою ідеологією змін) інститутів у соціумі [7, 10–11 та ін.] тощо Використання інструментарію зазначених та інших теорій можливе, очевидно, на короткостроковому етапі реформ. На нашу думку, всі теорії та їхній інструментарій ситуативно можуть бути залучені до реалізації будь-яких ідеологій, методологій, цілей, тобто носять універсальний зміст.

Звідси вибір якоїсь моделі зростання – це лише засіб, який більш чи менш успішно дозволяє досягти цілі. Водночас така теза автоматично примушує визнати право на альтернативи. Так, навіть якщо капіталістичне суспільство виглядає нині найбільш досконалим, це не означає принципову неможливість зростання за іншими моделями. Апелювання до світового досвіду призведе до констатації численних прикладів успішності та неуспішності окремих моделей розвитку, де чисельна перевага якогось одного сценарію не може бути визнана як аргумент щодо своєї переваги згідно із загальноприйнятим наразі принципам наукового пізнання [12].

Водночас, формування цілей змін вимагає відповідної ідеології та відповідної методології. Що ж може бути дійсною ціллю якогось типу соціально-

економічного зростання окремої нації? Відповідь, як вважаємо, полягає у наступному: це якийсь прийнятний для переважної частини суспільства тип економічної поведінки, що складає критерій методології і на основі чого формується ідеологія.

Інтелектуальний комплекс сучасної та традиційної економічної науки дозволяє, як вважаємо, стверджувати про наявність 2 принципових методологій як основи формування ідеологій змін: 1) економічний лібералізм (надалі – *ЕЛ*); 2) соціалізація економічної системи на основі відповідних регуляторів (надалі – регуляторна соціалізація (*РС*)). В інформаційному полі загалом перший підхід асоціюється із ідеологією капіталізму, другий – з т. з. «лівими» ідеями. Так чи інакше саме ці підходи становлять сутність будь-яких атракторів змін цивілізації в усі часи для всіх народів. Більше того, суспільний розвиток окремих націй часто (якщо не завжди) складається з циклічних змін парадигм *ЕЛ* та *РС* у точках біфуркації.

Зміст зазначених методологій є достатньо відомим. Узагальнюючи, методологія *ЕЛ* ґрунтується на детермінантній ролі економічної активності індивідууму, що функціонує за умов достатнього рівня економічної свободи (вільної конкуренції, вільної торгівлі, вільного ціноутворення та мінімізації втручання держави у справи економіки). Зазначене є запорукою вирішення будь-яких соціально-економічних проблем соціуму і забезпечує загальне зростання; порушення цих принципів робить зростання – у такому тлумаченні неможливим.

Методологія *РС* передбачає концепт недосконалості людини (людей) апріорі, будь-якого ринку, у т. ч. капіталістичного типу, що автоматично потребує регуляторів як єдиного інструменту компенсування чи подолання цих недоліків.

Особливо підкреслюємо, що в обох випадках мова йде про одні і ті ж глобальні цілі – вирішення соціально-економічних проблем соціуму за використання принципово різних підходів. Парадокс полягає у тому, що, очевидно, за кожного конкретного сценарію (країни і соціуму, історичного періоду) одна з методологій виявиться ефективною, а інша – ні. При цьому суспільна думка принципово може помилятися. Тому суспільство у момент потреби змін (точці біфуркації) повинно обрати вірну ідеологію, вірну методологію і адаптувати інструментарій для досягнення цілей.

Отже, проблеми українського соціуму на постреформенному етапі середини 2010-х рр. можна вважати як безпосередньо обумовлені порушеннями у загальній логіці здійснення змін подібного масштабу, насамперед щодо формування, а по суті – вибору методології та ідеології змін. Звідси подальші реформи, які представляються неминучими, повинні відповісти на питання та виклики вже у самому процесі здійснення змін. Це потребує чіткого наукового обґрунтування.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Будь-яка економічна реформа являє собою фундаментальну зміну ідеології парадигмального змісту і, по суті, є катастрофічним для суспільства сценарієм.

Успішне здійснення реформи потребує системного розуміння її ініціаторами можливої і прийнятної і ефективної методології змін. Відсутність системності у здійсненні реформ призводить до не менших страждань аніж відсутність змін загалом. Історичним свого часу для вітчизняного соціуму став вибір між такими концептуальними методологіями реформування, як економічний лібералізм та регулятивна соціалізація, причому остаточно такого вибору так і не було здійснено. Гібридизація концептів у реальній політиці реформ призвела до порушення самої логіки змін із всіма негативними наслідками цього.

Водночас, умовах України на даний період реалізації потенціалу ринкових реформ залишаються дискусійними питання: 1) чого потрібно досягти при розробленні стратегії розвитку і за рахунок чого; 2) вибору індикаторів, які б відображали довготривалі процеси розвитку; 3) логіки узгодження таких індикаторів; 3) ідентифікації функціональних і результируючих показників, що надаватимуть інформацію про можливість реально впливати на процеси. Все це у сукупності покликано надавати чітко інтерпретовану інформацію про спрямованість і характер розвитку системи. Саме це становить проблематику подальших наукових пошуків.

Література

1. Лукинов И. И. Эволюция экономических систем. – М. : Экономика, 2002. – 567 с.
2. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. – К. : ІАЕ, 1996. – 664 с.
3. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / за ред. В. М. Гейця. – К. : ІЕ НАНУ, 2000. – 139 с.
4. Гайдущий П. И. Аграрная реформа Л. Д. Кучмы в Украине: историко-экономические аспекты / П. И. Гайдущий // Экономика АПК. – 2015. – № 1. – С. 5–11.
5. Гальчинський А. С. Начала нової парадигми політичної економії. Постановка проблеми / А. С. Гальчинський // Економічна теорія. – 2012. – № 2. – С. 5–16.
6. Арнольд В. И. Теория катастроф / В. И. Арнольд. – М. : Наука, 1990. – 115 с.
7. Історія економічних вчень : підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник [та ін.] ; за ред. Л. Я. Корнійчук. – К. : КНЕУ, 2001. – 564 с.
8. Мороз І. О. Модель економічного зростання в Україні та проблеми її ідентифікації / І. О. Мороз // Стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку в умовах інституційних перетворень глобального середовища : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 верес. 2016 р. – Одеса : Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2016. – С. 59–60.

9. Кейнс Д. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей / Джон Мейнард Кейнс. – К. : Либідь, 1999. – 190 с.

10. Фридмен М. Количественная теория денег / Милтон Фридмен. – М., 1996. – 246 с.

11. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер. – М. : Наука, 2004. – 240 с.

12. Лакатос И. Методология исследовательских программ : пер. с англ. / И. Лакатос. – М. : Ермак, 2003. – 346 с.
